

The divine attributes – philosophical and theological considerations

Sorin Benescu
Pr., Drd., UNIBUC TRC București

Abstract: This research aims to make a foray into the history of points of view regarding the divine attributes within the Roman Catholic Church and then take note of some recent opinions expressed by philosophers of religions, thus bringing back to the attention of specialists a theme that seems neglected.

Keywords: Being, God, philosophy, theology, attribute.

1. Introducere

Înainte de a afirma orice, se cuvine, pentru a rezolva problema onestității, să precizăm, încă de la început, poziția adoptată de subsemnatul. Ipotezele principale asumate se enunță astfel: principiul inteligenței ecosistemice, principiul antropic, dualism moderat, eschatologic, poziția clasică teistă, ortodoxă¹. Nu suntem de acord cu avantajele logice, rezolvarea problemei teodiceii, a simplității și a infinității, a coerenței și nici cu celelalte argumente în favoarea unui politeism ordinal sugerate de d-l Eric Steinhart², care susține un singur Dumnezeu pentru fiecare univers existent, deși este o teorie cu o structură axiologică atractivă. Acest studiu își propune să facă o incursiune în istoria punctelor de vedere din interiorul Bisericii Romano-Catolice și apoi să ia act de câteva opinii recente, exprimate de filosofi ai religiilor, pentru a readuce în atenția specialiștilor o temă care ni se pare neglijată. Atributele lui Dumnezeu se reflectă inevitabil atât în cultul celor două Biserici, ortodoxă și catolică și chiar și protestantă, cât și în estetica creștină, observată mai ales în arhitectura clădirilor și în interiorul lor. Biserica folosește astfel *meta-imagini*³ pentru a predica divinitatea, faptul că El este, faptul că Dumnezeu este Adevărul, că El este Frumosul, adică dă mărturie despre două atribute și mai ales propovăduiește Întruparea, acel eveniment istoric care este în același timp înlăuntrul și dincolo de timp și spațiu. Textul de față își propune să atragă atenția asupra unui subiect pe care modernii l-au abandonat mai mult sau mai puțin, dar care are consecințe asupra modului în care omul acționează și modelează lumea din jurul său⁴.

2. Considerații filosofico-teologice

Dintr-un punct de vedere catolic, există două principii⁵ care stau la baza teoriei atributelor

---

¹ Aceste supoziții sunt subînțelese și în *Dictionnaire de Théologie Catholique*. Vezi Vacant, Mangenot, *Dictionnaire de Théologie Catholique*, (Paris, Editura Letouzey et Ané, 1903), 2223-2235.

² Steinhart, Eric, *On the plurality of gods*, <https://www.jstor.org/stable/43658418>, accesat la data 23.05.2022.

³ Karahan, *BEAUTY IN THE EYES OF GOD*, <https://www.jstor.org/stable/44173258>, accesat la data 23.05.2022.

⁴ Rauwens, *Le problème philosophique des attributs de Dieu...*, https://www.persee.fr/doc/phlou_0035-3841_1955_num_53_38_4546, accesat la data 23.05.2022.

⁵ Vacant, *op. cit.*

divine:

- imperfecțiunea inteligenței umane și
- perfecțiunea divină.

Cu alte cuvinte, gândirea occidentală medievală clasică afirmă teologia Ființei Perfecțe, sistem unanim acceptat în rândul teiștilor. Din aceste două principii, rezultă inevitabil principiul analogiei, care presupune idei imperfecte sau incomplete pe care omul le poate afirma despre Ființă. Cunoștințele posibile umanului sunt, așadar, abstracte și analogice. Abstractizarea este legea care guvernează activitatea mentală a omului. Mentea umană operează cu unele concepte având un grad de universalitate. Analiza făcută cu ajutorul minții se numește judecată, numită de Sfântul Toma *intellectus componens*, și constă din unirea într-o idee a unor atribute izolate, o legătură între abstractizări mentale. Apoi, aceasta se materializează în propoziție gramaticală. Atributul este un reprezentant al unei fracțiuni de realitate și de perfecțiune. Cunoștințele sunt rezultatul a două operațiuni mentale: abstractizarea și compoziția. Acestea se încarnază apoi în propoziții. Orice propoziție nu face altceva decât să lege un subiect cu un atribut, o substanță cu un atribut, un cuvânt cu alt cuvânt. Observăm că se pornește cu analiza de la realitatea umană, sau cum ar spune Heidegger, de la *Dasein*. Aceste operații sunt valabile și când se aplică la gândirea despre natura divină. Transcendența și infinitatea naturii divine nu pot fi exprimate printr-un concept al unei inteligențe finite, cum sunt cea umană sau cea angelică, chiar dacă cea din urmă are cunoștințe directe și nu mediate. Noi putem să cunoaștem doar prin analogie cu ființele create ceva din măreția Creatorului, dar ceea ce este în Sine Dumnezeu rămâne cu desăvârșire necunoscut pentru noi. Există asemănări între creat și necreat și acest lucru ne permite să accesăm la o cunoaștere analogică a frumuseții și perfecțiunii divinului, care este pentru creat primul model și primul principiu. Privim, așadar, ca printr-o oglindă: *Căci vedem acum ca prin oglindă, în ghicitură, iar atunci, față către față; acum cunosc în parte, dar atunci voi cunoaște pe deplin, precum am fost cunoscut și eu.* (1Cor. 13.12) Toate atributele divine sunt exprimate prin analogie și comportă un grad de aproximare. Astfel, perfecțiunea divină este numeric una, deși în univers putem sesiza o multitudine de perfecțiuni ale ființelor care îl populează. Dumnezeu este prin excelență simplu, uniform, pe când ființele create sunt diverse, împărțite în genuri, specii, indivizi. Acestea nu pot reflecta decât o imagine parțială a creatorului, în funcție de nivelul ierarhic pe care se află fiecare. Chiar toată creația, luată în ansamblu și eventual prelungită corespunzător, rămâne la o distanță infinită față de Creator, modelul suprem și nu poate revela toată perfecțiunea divină. În Dumnezeu, atributele exprimă o unitate perfectă, mai presus de orice multiplicitate. Dumnezeu este prin excelență simplu, uniform. Prin contrast, ființele create sunt diferite și deci nu pot reflecta decât parțial esența divină. Perfecțiunea divină este infinit superioară oricărei perfecțiuni sesizate în universul creat. Cu alte cuvinte, putem extrage din acest raționament următoarele:

1. Ideea de Dumnezeu se obține din integrarea unor concepte furnizate de perfecțiunile sesizate în lumea creată⁶
2. Atributele divine sunt conținutul acestor concepte aplicate la Dumnezeu, după ce s-a operat o rectificare riguroasă prin eliminarea oricărei limitări sau imperfecțiuni
3. Atributele divine sunt doar analogii ale esenței divine, fie luate în particular, fie luate în ansamblu.

---

⁶ Această metodă este și cea folosită de Newton când afirmă: *cel mai frumos sistem cosmic format din Soare, Planete, și Comete nu poate proveni decât în urma sfatului și puterii unei Ființe inteligente și puternice.* Acest argument rămâne valabil pentru noi, deși Newton a scris propoziții antitrinitariene și a avut hermeneutică antitrinitară. De asemenea, atribuirea de perfecțiuni sesizate în universul creat lui Dumnezeu aparține cu siguranță Filosofiei Naturale. Vezi Snobelen, *The Theology of Isaac Newton's...*, <http://www.jstor.org/stable/301985>, accesat la data 23.05.2022.

Ele descriu esența divină doar fragmentar și detaliat, dar nu pot exprima toată puritatea, toată plenitudinea, toată splendoarea divinității. Această împărțire logică a exprimării noastre umane nu are nici o repercurșiune asupra divinului, esența divină rămâne indivizibilă. Multiplicitatea atributelor divine există doar în mintea noastră, în divin ele exprimă unitatea perfectă, mai presus de orice multiplicitate⁷.

Nu toate caracteristicile ființelor create se pot translata automat divinului, doar prin intermediul principiului cauzalității. Selecția comportă trei niveluri. În cadrul primului nivel, perfecțiunile din lumea creată sunt împărțite în două: simple și compuse. Cele compuse nu se pot atribui divinității, fiind inferioare și presupunând anumite imperfecțiuni și limitări. Acestea pot fi asignate doar metaforic, dar niciodată cu sens propriu sau formal. Un astfel de exemplu este corporalitatea. Perfecțiunile simple exprimă o realitate pozitivă, nu includ limite sau lipsuri și pot fi separate de subiecții de la care provin. Ca exemplu, putem nominaliza știința, dreptatea sau bunătatea. Pe nivelul doi, dintre perfecțiunile simple, se selectează cele care decurg dintr-o perfecțiune mamă și care leagă alte proprietăți⁸. Acestea fac referire la constituția intrinsecă a Ființei divine și le distingem de actele divine libere în raport cu ființele create, nefiind esențiale. Pe nivelul trei se exclud din categoria atributelor divine relațiile intra-trinitare, intra-divine, chiar dacă au legătură cu esența divină, din două motive: nu sunt comune celor trei Persoane divine și depășesc posibilitățile rațiunii umane. Astfel, prin selectări succesive, din punct de vedere creștin, ajungem la următoarea definiție: attributele divine sunt perfecțiuni comune celor trei Persoane divine, posedate în mod obligatoriu de Dumnezeu și care decurg din esența Sa.

Pentru clarificarea și dezvoltarea ideii de Dumnezeu, rațiunea umană dispune de două metode:

- metoda deductivă și
- metoda inductivă.

În cadrul celei de a doua metode, distingem trei căi:

- calea pozitivă,
- calea negativă și
- calea excesivă.

Metoda deductivă constă în alegerea unui atribut esențial și deducerea tuturor celorlalte atribute din acesta. Această metodă a fost folosită în special de vechii scolastici. De exemplu, se ia ideea de existență absolută și din ea se deduc toate celelalte atribute. Poate cel mai elocvent exemplu este abordarea carteziană, care pornește de la atributul divin al infinității incomprehensibile, din care deduc toate celelalte atribute, încercând să evite orice antropomorfism și insistând în același timp pe unitatea esenței divine și scoțând în evidență relația dintre subiectul uman și Dumnezeu: providența generală și cea particulară, rezultatul fiind o dragoste divină veritabilă sub forma unei pasiuni⁹.

Metoda inductivă constă din proiectarea în divinitate a perfecțiunilor descoperite în universul nostru creat, prin intermediul celor trei metode sau căi enumerate mai sus. În cadrul metodei pozitive, se aplică principiul conform căruia într-un efect nu poate fi mai mult decât este în cauză. Se fac astfel enunțuri pozitive referitoare la divin pornind de la creat, dar se elimină imperfecțiunile inerente, bazându-se pe principiul asemănării dintre Ființa divină și ființa creată. Perfecțiunile create sunt astfel atribuite necreatului. În cadrul metodei negative, se face apel la

⁷ Vacant, *op. cit.* sau S. Thomas, I Sent., dist. II q. I, a. 3.

⁸ Sunt numite de Sf. Părinți *ἀξιώματα, ἀρεταί, ἀξίαι*.

⁹ Chukurian, *L'APPROCHE CARTÉSIENNE DES ATTRIBUTS DIVINS...*, REVUE DE THÉOLOGIE ET DE PHILOSOPHIE, 150 (2020), 373-392.

principiul distanței infinite și ontologice dintre creat și necreat. Se exprimă astfel contrastul prin negarea perfecțiunilor create, atunci când sunt atribuite lui Dumnezeu. Această negare nu vizează perfecțiunea în sine, ci modul imperfect prin care aceasta este atribuită naturii divine. De exemplu, când spunem că Dumnezeu nu este viu înțelegem de fapt că Dumnezeu este supra viu, mai presus de viu. Adică viața divină este cu totul diferită de viața ființelor așa cum o înțelegem noi. Se încearcă evitarea antropomorfismului și panteismului, cele două erori care confundă finitul cu infinitul și care introduc în divinitate imperfecțiuni sau limite din natura umană. Negarea este așadar doar în formă, în Dumnezeu existând doar plenitudine¹⁰. Această operație de negare nu face altceva decât să aprofundeze calea pozitivă. Calea excesivă reunește cele două căi de mai sus; ea afirmă infinitatea prin negarea limitelor, a tuturor ființelor, a tuturor frumuseților și calităților pozitive observate în univers sau imaginate de om. Perfecțiunea divină este presupusă așadar prin lărgirea la infinit a perfecțiunilor create. De exemplu, Dumnezeu este viața infinită, inteligența infinită, bunătatea infinită. Termenii folosiți în teologie sunt, corespunzător cu cele trei căi, afirmativi, negativi sau proeminenți. Astfel, Dumnezeu este tot numele, fără de nume și mai presus de orice nume.

În teologia catolică, clasificarea atributelor se face cel mai adesea în jurul a patru idei centrale:

1. După modul de cunoaștere:
  - pozitive (se elimină imperfecțiunile): existența, adevărul, bunătatea, inteligența, voința etc.,
  - negative: simplitatea (lipsa compoziției), statutul de necreat, independența, infinitatea, imutabilitatea, diferențierea de tot ce este creat, eternitatea, incomprehensibilitatea, invizibilitatea, inefabilitatea (nu se poate exprima în cuvinte), etc.,
  - transcendente.
2. După comunicabilitate: atribute care se regăsesc și la ființele create și atribute care aparțin în exclusivitate firii divine. Atributele comunicabile coincid cu cele pozitive de mai sus, iar cele necomunicabile cu cele negative și pun în evidență transcendența.
3. După activitate, printr-o operație pur mentală umană: pasive sau metafizice și active sau fizice. Ultimele se împart în intelectuale (referă inteligența divină) și morale (referă voința divină).
4. După relativitate:
  - relative (presupun o relație *ad extra* cu creatul, posibilă sau actuală, de exemplu atributul creator) și
  - absolute (nu presupun nicio relație cu creatul). Cele relative sunt în același timp eterne și necesare¹¹.

Chestiuni precum ordinea atributelor sau atributul primar au început să frământeze mințile intelectualilor începând cu sec. al XV-lea. Rolul atributului primar s-a vrut a fi acel atribut care desemnează cea mai profundă diferență între creat și necreat și care conține implicit toate celelalte atribute ce se pot deduce prin rațiune din acesta. În funcție de alegerea atributului primar, distingem mai multe școli:

---

¹⁰ Dacă, de exemplu, spunem că Dumnezeu nu este o substanță, înțelegem că El este o substanță infinită, dacă spunem că El nu este viața, înțelegem că El este viața supremă.

¹¹ De exemplu, atributul creator nu depinde de faptul că Dumnezeu a creat lumea, acest atribut ar fi putut exprima calitatea naturii divine și în cazul în care El nu ar fi creat nimic.

1. școala nominalistă¹² - susține că esența divină este constituită din suma tuturor perfecțiunilor posibile. Confundă natura divină în sine cu natura metafizică determinată de rațiunea umană. Toate atributele au aceeași semnificație și desemnează în mod egal plenitudinea Ființei divine.
2. școala scotistă¹³ - optează pentru o infinitate radicală. Nu precizează atributul principal care desemnează toate perfecțiunile.
3. școala tomistă – se împarte în trei mari curente:
  - atributul principal este intelectul divin (virtual sau actual) – alegere fondată pe două argumente: esențele sunt determinate de atributul principal al speciei din care fac parte și inteligența este atributul care îl apropie pe om cel mai mult de Dumnezeu; omul, fiind o imagine a lui Dumnezeu, preia din caracteristicile divinității. Alții consideră infinitatea atributul prin care inteligența divină se distinge de inteligența creaturilor.
  - atributul principal este aseitatea (Dumnezeu este cauza și principiul propriei Sale existențe) – cel mai răspândit atribut principal în rândul teologilor și al filosofilor,
  - atributul principal este subzistența sau aseitatea radicală. În interiorul conceptului de aseitate, au fost remarcate două aspecte: cel negativ și cel pozitiv. Ultimul face referire la aseitatea radicală. Acesta se înțelege prin plenitudinea Ființei, autonomia Ei, marchează distincția radicală între creat și necreat, semnifică existența pură și plinară, exprimată prin numele YHVH. Toate atributele se rezumă la Cel ce este, existența subzistentă prin Sine, plenitudinea perfecțiunii. Din acesta se deduc toate celelalte atribute. Toate afirmațiile care fac obiectul divinului se rezumă în afirmarea existenței Sale: El este.

Problema care apare inevitabil este cum se poate reconcilia simplitatea firii divine, care nu admite multiplicitate sau compunere de nici un fel, cu multitudinea de atribute observate și asignate naturii lui Dumnezeu. Doctrina simplității divine este studiată și analizată și astăzi. Problema reconcilierii unului cu multiplul este una din cele mai vechi dileme din filosofia occidentală. Încă din antichitate, Thales a tras concluzia că trebuie să existe o unitate fundamentală care stă la baza universului empiric. Simplitatea a fost considerată ca o perfecțiune, din care se poate deduce imutabilitatea și incoruptibilitatea, încă din timpul lui Parmenide și a atins apogeul în sistemul neoplatonic al lui Plotin. Gânditorii religioși ai Evului Mediu au încercat o împăcare și o sistematizare, o sinteză între Revelația Biblică și filosofia greacă. Simplitatea divină a devenit astfel cheia de boltă a construcțiilor lor intelectuale. Aceasta revine în atenția filosofilor religiilor de astăzi¹⁴.

Pentru teologia catolică, distincția dintre atribute (care exprimă natura divină) poate fi reală sau logică/rațională. Adică aceste atribute pot desemna realități diferite sau nu, ceea ce implică sau nu compoziție în natura divină. Această distincție se reduce, de fapt, la distincția dintre atribute și natura divină, pentru că toate atributele fac referire la aceeași natură divină. În primul caz, atributele dau mărturie despre o distincție reală, existentă în divinitate, iar în al doilea caz, distincția este prezentă și reală doar în rațiunea umană și nu există în divinitate, există deci mai mulți termeni care exprimă aceeași realitate transcendentă, divină. În acest caz, avem de a face cu două posibilități, fie

---

¹² Reprezentanți: Occam, Gabriel Biel, Pierre d'Ailly.

¹³ Reprezentanți: Gratry, Palmieri, Ubaghs, Louvain.

¹⁴ Rogers, *The Traditional Doctrine of Divine Simplicity*, <http://www.jstor.org/stable/20019808>, accesat la data 23.05.2022.

cu o tautologie mentală pur subiectivă, fie cu o neputință a minții omenești de a epuiza prin exprimare o realitate care o transcende și deci nu avem de a face cu sinonime, ci cu exprimări care dezvăluie aspecte proprii particulare. Principalele curente în legătură cu acest subiect sunt:

1. Arieni și eunomieni
2. Nominaliști
3. Realiști
4. Formaliști
5. Doctrina comună
6. Opiniile tomiste.

Arieni și eunomieni neagă orice fel de distincție, fie reală, fie logică/rațională între atribute și esența divină, pentru a salva simplitatea firii dumnezeiești. Pentru aceștia, toate numele divine sunt sinonime și se reduc la un singur nume. După Eunomiu, cuvintele trebuie să indice obiecte. Dacă un obiect este indicat prin mai multe nume, atunci toate acele nume au aceeași semnificație sau diversitatea se regăsește în obiect și generează diversitatea în cuvinte. Acestui tip de raționament i s-a opus replica Sf. Părinți¹⁵, care au spus că în Sf. Scriptură Dumnezeu este numit cu mai multe nume care nu pot avea același sens, căci atunci multe pasaje scripturistice nu ar avea înțeles. Părinții au preluat de la Aristotel teoria conform căreia:

1. cuvintele fac referire la obiecte prin intermediul conceptelor
2. multiplicitatea conceptelor este compatibilă cu lucrul în sine
3. cu cât un obiect este superior, mai înalt și mai perfect, cu atât are nevoie de mai multe reprezentări mentale (concepte), fiecare cu semnificație proprie și distinctă.

Concluzia lor a fost că numele divine au semnificații diferite corespunzătoare cu ideile pe care le exprimă. iar ideile acestea nu împart nicidecum în mod real divinitatea și nu afectează simplitatea firii divine, ci separația este doar mental-umană și ea provine din imperfecțiunea spiritului uman în comparație cu Ființa divină, care este perfectă.

Nominaliștii nu împărtășesc teoriile ariene sau eunomiene, ci aderă la teoriile universalilor, care duc la sinonimia atributelor. Raționamentul lor este următorul: dacă atributul aduce ceva nou, atunci fie face referire la o realitate și atunci ar desemna o compoziție în firea divină, fie este doar o formalitate fără corespondent în realitate, ceea ce este absurd, fie este o construcție mental-umană și atunci Dumnezeu este neînțelept în realitate, fiind înțelept doar în mintea noastră. Tot eșafodajul acestui raționament cade dacă mintea noastră omenească nu ar înțelege firea divină prin intermediul lucrurilor create, ceea ce deja s-a afirmat la începutul acestui articol. Concluzia este că multitudinea conceptelor noastre nu adaugă nimic în divinitate. Multiplicitatea, compoziția există doar în mintea noastră, de tipul logic/rațional, datorită neputinței firii omenești de a concepe și înțelege Ființa transcendentă. Gândirea umană nu poate împărți real firea divină.

Realiștii, reprezentați în special de Gilbert de la Porrée¹⁶, episcop de Poitiers, au susținut un punct de vedere diametral opus celui nominalist și au afirmat o distincție reală între esența divină și atributele sale. Biserica Catolică a statuat (în 1148) excluderea oricărei compoziții în natura divină, compoziții provenite eventual din atribute care supradaugă perfecțiuni prin intermediul accidentelor. Aceste accidente sau atribute nu pot fi identificate cu esența simplă și indivizibilă. Astfel, este inexact să afirmăm, de exemplu, că Dumnezeu are adevărul sau are bunătate, ci, mai degrabă putem afirma că El este adevărul, El este bunătatea, El fiind tot ceea ce are. În divinitate, *a avea* este identic cu *a fi*. Nu sunt chestiuni diferite. Perfecțiunile divine se identifică absolut, în realitate, cu esența Sa. Ființa divină este, prin urmare, fiecare din aceste perfecțiuni și fiecare

¹⁵ Părinții greci: Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigorie de Nyssa, Sf. Chiril al Alexandriei.

¹⁶ Condamnat de Conciliul de la Reims (1148), prezidat de papa Eugeniu III.

perfectiune este esența Lui toată. Astfel, înțelepciunea divină este natura divină însăși. Toate perfecțiunile se întrepătrund în realitate și formează de fapt o singură perfecțiune, care se confundă cu existența Lui însăși¹⁷.

Formalismul a fost reprezentat în special de Duns Scotus. Acesta a susținut o distincție formală *ex natura*. Preocuparea școlii formaliste avea ca obiective evitarea realismului puritan în beneficiul ortodoxiei și respingerea distincției logice/raționale susținute de tomiști. Era o încercare de a rămâne fideli unui sistem de negare paralel și o contrapondere la tezele dominicane. Poziția era indecisă între două opinii contradictorii și, datorită criticii, împinsă când într-o extremă, când în alta. Propunea un tip de subtilitate obscură și enigmatică. Unii reprezentanți ai acestei școli¹⁸ reinterpretează formalismul în termenii distincției virtuale tomiste. Alții sunt mai aproape de o distincție reală prin formula *nume actuale*, care desemnează *natura formală a lucrului*, anterioară oricărei operații intelectuale. Sf. Toma demonstrează că, fără o distincție existentă între atributele divine, anterioară oricărei operații mentale, conceptele exprimate sunt false și inutile. Inutile - pentru că ar fi suficient unul singur, false - pentru că nu au baze obiective. Un singur concept nu poate epuiza realitatea divină. Nici suma tuturor conceptelor nu poate face acest lucru.

Doctrina comună celor două Biserici, ortodoxă și catolică, susține distincția logică/rațională cu fundament în realitate ca formulă tehnică ce reglementează raportul dintre esența divină și atributele sale¹⁹. Acest tip de distincție este soluția optimă. Aspectul subiectiv subliniază caracterul abstract al conceptelor, iar aspectul obiectiv reflectă supraabundența Ființei divine, capabilă de a furniza un număr infinit de concepte și aspecte diferite.

Există mai multe opinii tomiste generate de lupta contra scotismului. Școala tomistă se împarte în două: adeptii unei distincții logice majore și cei care optează pentru distincții logice minore. Cele majore fac referire la concepte exclusive și eterogene (ca, de exemplu, cel de animal) iar cele minore - la concepte de valori. Marea majoritate a teologilor a adoptat distincțiile logice minore ca fiind cele mai apropiate de teologia Sf. Părinți și de simplitatea esenței divine, afirmând reciprocitatea atributelor divine între ele și între atribute și esența divină.

La acuzația filosofilor²⁰ că teologia atribuie divinității caracteristici umane, mai mult sau mai puțin explicit, teologii catolici au replicat că se face o corecție severă perfecțiunilor create, înainte de a fi atribuite lui Dumnezeu, ceea ce filosofii ignoră real sau simulat. De altfel, Dumnezeu religiilor este în general perceput ca fiind diferit de Dumnezeul filosofilor²¹. Dumnezeul religiilor este, în general, conceput ca fiind personal, activ în istorie, încet la mânie, plin de îndurare. Cel filosofic cu greu poate fi descris ca fiind personal, este infinit, dar infinitul lui derutează imaginația. În realitate există, evident, un singur Dumnezeu, dar mai multe concepte, idei, diferite reprezentări a ceea ce ar trebui să fie Dumnezeu. Conceptul filosofic este considerat, de multe ori, o ficțiune arogantă a minții unor învățați, care poate fi lejer ignorat. De exemplu, Dumnezeul lui Pascal era de fapt Dumnezeul lui Descartes²². Dar speculația filosofică este necesară. De exemplu, concluzia filosofică conform căreia Dumnezeu este neschimbat *ab extra*²³ se dovedește a fi indispensabilă. Teologia naturală se întâlnește cu filosofia și aceasta din urmă concluzionează că, dacă există, Dumnezeu ar trebui să aibă atribute: omnipotență, aseitate, omnisciență, indestructibilitate, caracter

¹⁷ Acest lucru a fost exprimat și de Sf. Bernard, cu alte cuvinte.

¹⁸ Vezi Jean de Rada.

¹⁹ Poziție regăsită la Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigorie de Nyssa, Sf. Augustin, Sf. Bernard. Vezi Vacant, *op. cit.*

²⁰ Vacant, *op. cit.*

²¹ Attfield, *The God of Religion and the God of Philosophy*, <http://www.jstor.org/stable/20005011>, accesat la data 23.05.2022.

²² *Ibidem*, p. 2.

²³ Adică nu se schimbă din cauze externe decât dacă El acceptă.

necreat, iubire de ordine, intenționalitate. De multe ori, Dumnezeu filosofic nu are voință și cu greu poate fi adorat. Teologii afirmă că Dumnezeu se face cunoscut, se revelează și acest lucru face posibilă cunoașterea Lui. Numai revelația face posibilă cunoașterea Lui. Când Dumnezeu a vorbit omenirii, a făcut-o indicând conținuturi mentale²⁴. Apoi, oamenii au încercat, cu ajutorul teologilor și exegeților, să înțeleagă cât mai exact aceste conținuturi mentale. Aceștia au folosit imagini și metafore care au creat interacțiuni între conținuturile mentale, ceea ce a dus la reacții în lanț în cunoașterea umană, care este supusă logicii și obiect al silogismului aristotelian. În procesul dezvoltării limbajului divin, s-au creat astfel dicționare care au făcut legătura între formele vocale și conținuturile mentale originare revelate. Dar filosofii afirmă că se poate ajunge la o anumită cunoaștere și prin rațiunea umană. Dintr-o perspectivă creștină, Hristos salvează cunoașterea naturală a lui Dumnezeu de la ambiguități sau alte erori periculoase. Sf. Pavel cheamă Biserica să ia forma lui Hristos, o transformare prin înnoirea minții, pentru a discerne voia lui Dumnezeu și pentru a deveni o imagine a Lui în lume. D-l Greg Cootsona²⁵ face o analiză pertinentă a cunoașterii naturale a lui Dumnezeu, punând accentul pe *sensus divinitas* care trebuie metamorfozat în *imago Dei*. Revelaționiștii construiesc pe ipoteza că Dumnezeu se revelează. Filosofii pun la îndoială această ipoteză. Ea presupune implicit că Dumnezeu există și că are această posibilitate. Dumnezeu filosofic este, în foarte multe cazuri, mai sărăcăcios. Cu toate aceste neajunsuri ale lui, atributele Dumnezeului religios se pot apăra cu ajutorul filosofiei dar, în același timp, filosofia impune limite serioase privind ceea ce se poate spune despre Dumnezeu²⁶. Aceste atribute au fost subiect de dezbatere filosofică și teologică încă de pe vremea lui Xenofanes, sec. al VI-lea î.Hr. – atotștiința - și le regăsim și în oracolele sibiline, până la Clement din Alexandria și apoi până la Newton²⁷. Dilema cea mai importantă a fost și rămâne relația dintre transcendența divină și unicitatea Sa în raport cu multitudinea de atribute manifestate. Unicitatea definește monoteismul, iar acesta din urmă a fost atribuit de cercetători popoarelor primitive sub denumirea de monoteism primitiv, pentru a putea fi studiat de istoricii religiilor. Acest lucru este contestat de d-l Pettazzoni²⁸, care consideră că Ființa Supremă a acestor popoare/populații este doar o aproximare, iar teoria monoteismului primitiv este bazată pe ceva echivoc și eronat. În studiul său, el ajunge la concluzia că atributul atotștiinței aparține unei categorii de ființe divine și nu tuturor divinităților și are ca obiect doar omul și faptele sale, divinitățile respective fiind de obicei cele luminoase și celeste, știința lor fiind mai degrabă vizuală și depinzând de lumină. Atributele divine sunt în strânsă legătură cu conceptul de divin promovat și afirmat. Despre ele se discută mult în islam, fiind afirmate cu putere. Dar există multe diferențe și scăpări, dacă judecăm dintr-un punct de vedere filosofic doctrinele. De exemplu, Sami S. Hawi²⁹ susține că Ibn Țufayls Hayy Bin Yaqzan a trecut granița dintre creaționism și panteism, de la mărturisirea de credință „*Nu este alt Dumnezeu decât Allah*”, la „*În realitate nu există decât Dumnezeu*”. Concluzia la care se ajunge este că Ibn Țufayls este un urmaș al lui Plotinus și al lui Mu‘tazilah în ce privește concepția sa despre atributele divine, dar doctrina sa este panteistă. În islam, mai precis în islamul șiiit, atributele sau numele divine sunt comentate puțin și sunt lăsate să fie descoperite de credincioși în Coran, credința fiind puternic

²⁴ Key, *Language between God and the Poets...*, <https://www.jstor.org/stable/j.ctv941sks.9>, accesat la data 23.05.2022.

²⁵ Cootsona, *The Promise and Problem of the Natural Knowledge of God*, <https://www.jstor.org/stable/j.ctvbc1kg.9>, accesat la data 23.05.2022.

²⁶ Attfield, *The God of Religion and the God of Philosophy*, <http://www.jstor.org/stable/20005011>, accesat la data 23.05.2022.

²⁷ Pettazzoni, *On the Attributes of God*, <http://www.jstor.org/stable/3269453>, accesat la data 23.05.2022.

²⁸ *Idem*.

²⁹ Hawi, *On the Existence of God and His Attributes*, <http://www.jstor.org/stable/599158>, accesat la data 23.05.2022.

legată de liderii spirituali și nedepinzând foarte mult de comentarii³⁰.

După cum am spus mai sus, conceptul de divin de la care pleacă gândirea influențează radical atributele. Astfel, în mod surprinzător pentru noi, cei de astăzi, creștinii au fost considerați la început ateii de către romani și persecutați în consecință, pentru că nu credeau în panteonul greco-roman, format din zei finiți, imorali, antropomorfici. Există o diferență și între teismul clasic și *teismul proces*³¹, înțeles de obicei prin atribuirea unei naturi temporale și procesuale divinității. Este vorba aici despre o teologie rațional-filosofică care satisface criteriile de logică și coerență, este compatibilă cu teologia Ființei perfecte, cu descoperirile științei, are ca valoare supremă viața omului, compatibilitate cu reflecția rațională, cunoștințele științei, cu sensibilitățile noastre estetice, morale și religioase. Teismul clasic a început cu Philo, care a influențat gândirea Părinților. El a încercat să combine gândirea greacă cu cea biblică. Astfel, grecii l-au conceput pe Dumnezeu simplu, nediferențiat, unitar, fără patimi/pasiuni, atemporal. Scriptura însă ne înfățișează un Dumnezeu în același timp transcendent și immanent, unitar și complex, cu sentimente și voință, rațiune, cunoștințe, înțelepciune, care acționează temporal și este atât în istorie, cât și mai presus de ea, răspunzând în timp la evenimente. Teismul clasic unește idealurile grecești cu cele ebraice referitor la perfecțiunea divină, dar este plin de contradicții, paradoxuri și noninteligibilitate. Acesta diferă de creștinismul și iudaismul popular. Principiul platonist al plenitudinii domină teologia clasică: perfecțiunea divină constă în existența infinită, în atotștiință infinită; Dumnezeu este act pur, existență pură, actualitate pură. Teologia procesuală nu admite acest principiu al plenitudinii nici în existența divină, nici în ce privește creația. Perfecțiunea divină include toate atributele în totalitatea lor, împreună cu legăturile dintre ele³². Teiștii susțin că Dumnezeu poate interveni în lume și poate cauza schimbări, adică Dumnezeu are putere cauzală. Conceptul de putere, care este un atribut divin, are repercursiuni asupra înțelegerii metafizicii creației și providenței, asupra guvernării lumii, intervenției speciale, asupra atotputerniciei și bunătății divine³³. Toma d'Aquino a respins ipoteza conform căreia Dumnezeu are puteri pasive. El are deci doar puteri active. D-l Graham Renz ajunge la concluzia că puterea lui Dumnezeu se înțelege cel mai bine ca fiind ceva intrinsec și nerelațional, direct, cu rădăcini în natura Lui și ale cărei manifestări depind de libera alegere divină. Într-o accepțiune clasică, Dumnezeu este acum tot, deodată, în toate modurile în care El poate fi și are toată ființa din toată eternitatea. El este simplu, atemporal, etern, imuabil, nemișcat, infinit etc., cu toate atributele. Puterea Sa este diferită de puterea unei ființe create, dar există o asemănare, o analogie, un nucleu comun în definiția puterii. Predicatele exprimă sensuri diferite datorită transcendenței. Nominaliștii susțin că substanțele au putere prin ele însele, nu prin proprietățile lor. Pentru realiști, puterile sunt cărămizi ontologice. Din Scriptură reiese clar că Dumnezeu are o putere foarte mare. Pentru Judith Krawelitzki³⁴, puterea divină are două caracteristici majore: este relațională și mântuitoare și denotă un concept de divin personal. Ea observă că numele divine, adică atributele, nu sunt concepte care definesc, ci indică o relație, ceea ce este fundamental pentru a înțelege atributul puterii divine. Pentru ea, Scriptura nu dă mărturie de

---

³⁰Fitzgerald, *THE MOST BEAUTIFUL NAMES OF GOD...*, <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26647232>, accesat la data 23.05.2022.

³¹ Edwards, *CONCEPTS OF GOD'S NATURE AND EXISTENCE*, <https://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctv20dsb64.15>, accesat la data 23.05.2022.

³² Mărturisirea de credință de la Westminster identifică atributele metafizice: există doar un singur Dumnezeu viu și adevărat, infinit în existență și perfecțiune, spirit pur, invizibil, fără trup, fără părți, fără patimi, imuabil, mare, etern, atot puternic... Vezi Edwards, *op. cit.*

³³ Renz, *WHAT IS GOD'S POWER?*, EUROPEAN JOURNAL FOR PHILOSOPHY OF RELIGION, PP. 87–112, Vol 13, No 3 (2021), DOI: 10.24204/EJPR.2021.3295, Washington University in St. Louis.

³⁴ Krawelitzki, *God the Almighty?*, <https://www.jstor.org/stable/43894171>, accesat la data 23.05.2022.

atotputernicie, ci mai degrabă exprimă un concept relațional și personal. Multe din atributele divine sunt subiect de controverse, acest lucru fiind normal, având în vedere transcendența divină unanim acceptată în cadrul teismului. Acest lucru se vede de exemplu și în problematica expusă de Jon Hoover³⁵ în capitolul *God's wise purpose, perpetual activity and self-sufficiency*, din cartea sa *Ibn Taymiyya's Theodicy of Perpetual Optimism*, unde dezbate bunătatea lui Dumnezeu în raport cu autosuficiența Sa.

3. Concluzii

Dacă vom lua aminte la bibliografiile folosite de filosofi în ultimii zece ani, vom constata că numele divine, atributele lui Dumnezeu, nu au reținut atenția acestora. Poate în lumea arabă musulmană, numele divine sunt enunțate și explicate mai des, revelând natura divină și făcând obiectul adorației credincioșilor. Conștiința modernă are instinctiv o repulsie pentru metafizica esențelor, iar teologii ortodoxi sunt cantonați în sisteme închise și învechite, ritualiste, rigid dogmatiste fără posibilitate de dialog real cu lumea filosofilor, ci doar eventual mimarea lui. Biserica Catolică încearcă un dialog cu filosofia, dar societatea devine tot mai dezinteresată de o cunoaștere a Dumnezeului mărturisit de ea, tot mai mulți tineri declarându-se agnostici. Fără a renunța la beneficiile unei abordări eshatologice, nici la ideea unui Dumnezeu dincolo de istorie, credem că e momentul revalorizării gândirii teologilor și filosofilor din Evul Mediu în context modern, cu aparatul critic de care dispunem astăzi, pentru a salva conceptul de Dumnezeu de contradicțiile lui și a aprofunda metodele metafizicii. Astăzi, omenirea așteaptă mai puțin sfârșitul lumii în maniera în care o făceau anticii sau cei din Evul Mediu, așteptând cu înfrigurare parusia, dar mai degrabă vrea să accelereze ea însăși acest sfârșit, având și posibilitățile tehnice efective de a face acest lucru. Spre exemplu, creștinismul propovăduiește iubirea aproapelui; *de la Domnul a fost aceasta și este lucru minunat în ochii noștri*. (Mt. 21.42) Dar aceasta provine din două porunci ale iubirii: *Să iubești pe Domnul Dumnezeul tău, cu toată inima ta, cu tot sufletul tău și cu tot cugetul tău... Iar a doua, la fel ca aceasta: Să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuși*. (Mt. 22. 37-39), care fac din creștinism religia iubirii, dar în cercurile puterii, și nu numai, ci chiar și în rândurile credincioșilor, având nuanțe de particularism și exclusivism, foarte adesea cele două porunci intră în conflict³⁶ și iubirea lui Dumnezeu are precedență, sacrificându-se iubirea aproapelui prin generarea de războaie cu motivații religioase. Prin maniera în care este abordat, subiectul atributelor divine are repercursiuni asupra eticii, iar atributele au valoare normativă pentru acțiunea umană. Omul este singurul mediator din univers capabil să afirme că Dumnezeu există, deci afirmă atributele Sale, și prin credința sa orientează istoria³⁷.

BIBLIOGRAPHY

Attfield, Robin, *The God of Religion and the God of Philosophy*, Source: Religious Studies, Vol. 9, No. 1 (Mar., 1973), pp. 1-9, Published by: Cambridge University Press, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/20005011>.

Chukurian, Aurélien, *L'APPROCHE CARTÉSIENNE DES ATTRIBUTS DIVINS - L'indifférence du Dieu infini et providentiel suscitant une relation d'amour*, REVUE DE THÉOLOGIE ET DE PHILOSOPHIE, 150 (2020), P. 373-392

Cootsona, Greg, *The Promise and Problem of the Natural Knowledge of God*, Editura Claremont Press, capitol din

³⁵Hoover, *GOD'S WISE PURPOSE, PERPETUAL ACTIVITY AND SELF-SUFFICIENCY*, <https://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctt1w76tv7.6>, accesat la data 23.05.2022.

³⁶Qingping, *On a Paradox of Christian Love*, <http://www.jstor.org/stable/40018025>, accesat la data 23.05.2022.

³⁷Rauwens, *op. cit.*

cartea Connecting Faith and Science, Philosophical and Theological Inquiries, Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctvbc1kg.9>.

Edwards, Rem B., *CONCEPTS OF GOD'S NATURE AND EXISTENCE*, Brill. (2021), Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctv20dsb64.15>

Fitzgerald, Michael Louis, *THE MOST BEAUTIFUL NAMES OF GOD A SHI'ITE COMMENTARY*, Quaderni di Studi Arabi , Vol. 11 (2016), pp. 15-24, Published by: Istituto per l'Oriente C. A. Nallino, Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26647232>.

Hawi, Sami S., *Ibn Ṭufayl: On the Existence of God and His Attributes*, Journal of the American Oriental Society, Vol. 95, No. 1 (Jan. - Mar., 1975), pp. 58-67, Published by: American Oriental Society, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/599158>.

Hoover, Jon, *GOD'S WISE PURPOSE, PERPETUAL ACTIVITY AND SELF-SUFFICIENCY*, Book Title: Ibn Taymiyya's Theodicy of Perpetual Optimism, Published by: Brill, Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctt1w76tv7.6>.

Karahan, Anne, *BEAUTY IN THE EYES OF GOD. BYZANTINE AESTHETICS AND BASIL OF CAESAREA*, Source: Byzantion, 2012, Vol. 82 (2012), pp. 165-212, Published by: Peeters Publishers, Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/44173258>.

Key, Alexander, *Language between God and the Poets Ma'na in the Eleventh Century*, Chapter Title: The Lexicon, Published by: University of California Press, Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv941sks.9>.

Krawelitzki, Judith, *God the Almighty? Observations in the Psalms*, Source: Vetus Testamentum , 2014, Vol. 64, Fasc. 3 (2014), pp. 434-444, Published by: Brill, Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/43894171>

Pettazoni, R., *On the Attributes of God*, Numen, Vol. 2, Fasc. 1/2 (Jan. - May, 1955), pp. 1-27 Published by: Brill, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/3269453>.

Qingping, Liu, *On a Paradox of Christian Love*, The Journal of Religious Ethics, Vol. 35, No. 4 (Dec., 2007), pp. 681-694, Published by: on behalf of Journal of Religious Ethics, Inc., Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/40018025>.

Rauwens, Joseph, *Le problème philosophique des attributs de Dieu et leur valeur normative pour l'action*. In: *Revue Philosophique de Louvain*. Troisième série, tome 53, n°38, 1955. pp. 165-196; doi : <https://doi.org/10.3406/phlou.1955.4546>, https://www.persee.fr/doc/phlou_0035-3841_1955_num_53_38_4546.

Renzi, Graham, *WHAT IS GOD'S POWER?*, EUROPEAN JOURNAL FOR PHILOSOPHY OF RELIGION, PP. 87–112, Vol 13, No 3 (2021), DOI: 10.24204/EJPR.2021.3295, Washington University in St. Louis.

Rogers, Katherin, **Rogers**, Kate, *The Traditional Doctrine of Divine Simplicity*, Source: Religious Studies, Vol. 32, No. 2 (Jun., 1996), pp. 165-186, Published by: Cambridge University Press, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/20019808>.

Snobelen, Stephen, D., *"God of Gods, and Lord of Lords": The Theology of Isaac Newton's General Scholium to the Principia*, Source: Osiris, 2nd Series, Vol. 16, Science in Theistic Contexts: Cognitive Dimensions (2001), pp. 169-208, Published by: The University of Chicago Press on behalf of The History of Science Society, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/301985>.

Steinhart, Eric, *On the plurality of gods*, Source: Religious Studies, SEPTEMBER 2013, Vol. 49, No. 3 (SEPTEMBER 2013), pp. 289-312, Published by: Cambridge University Press, Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/43658418>.

Vacant, A., **Mangenot**, E., *Dictionnaire de Théologie Catholique contenant l'Exposé des Doctrines de la Théologie Catholique leurs Preuves et leur Histoire*; Fascicule VIII: Asie – Augustin (Saint), Editura Letouzey et Ané, Paris, 1903.